

*Губніцька В. В.,**аспірантка кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІНСТИТУЦІЙНА АРХІТЕКТОНІКА ДЕМОКРАТІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОДЕЛЕЙ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу інституційної архітектури демократії в європейських країнах з акцентом на порівняння функціональних моделей влади, ефективності взаємодії гілок влади та стійкості політичних систем до криз. У роботі демократія розглядається не лише як система цінностей чи ідеалів, а передусім як інституційна конструкція – сукупність формалізованих і неформальних механізмів, які забезпечують легітимність влади, її підзвітність, прозорість і контроль. Визначено ключові елементи інституційної архітектури: форма правління, виборча система, партійна структура, органи конституційного нагляду, місцеве самоврядування та механізми громадянської участі. Здійснено порівняльний аналіз парламентських, напівпрезидентських і президентських систем у країнах Європи (Німеччина, Франція, Польща, Швеція, Італія, Угорщина, Сербія, тощо) з точки зору їхньої здатності підтримувати баланс між владними гілками, гарантувати права людини та реагувати на політичні виклики. Особливу увагу приділено феномену гібридних режимів, в яких відбувається імітація демократичних процедур за збереження авторитарних практик. Досліджено також значення політичної культури, рівня довіри до інституцій та неформальних правил у підтриманні ефективного функціонування демократичної системи. Розкрито роль європейської інтеграції як чинника, що стимулює трансформацію національних інституцій через гармонізацію з *acquis communautaire* та участь у наднаціональних структурах ЄС. У висновках підкреслюється, що інституційна архітектура є динамічною системою, яка потребує постійної адаптації до нових політичних реалій і водночас базується на стабільних ціннісних засадах. Досвід європейських демократій може слугувати методологічною основою для удосконалення демократичних інститутів в Україні з урахуванням національної специфіки, культурного контексту та потреб політичної модернізації.

Ключові слова: демократія, інституційна архітектура, європейські моделі, парламентська система, напівпрезидентська модель, виборче право, поділ влади, гібридні режими, політична культура, європейська інтеграція.

Постановка проблеми. У сучасних умовах політичної турбулентності, кризи довіри до демократичних інститутів і розмивання класичних форм представництва постає нагальна потреба у переосмисленні самої природи демократії як інституційної конструкції. Особливої актуальності це питання набуває в європейському контексті, де демократія перебуває під тиском як внутрішніх викликів – популізму, партійної фрагментації, ерозії конституціоналізму, так і зовнішніх – війни, міграційних криз, зростання геополітичної конкуренції. У такій ситуації виникає запит на аналітичне дослідження не просто демократичних принципів, а саме інституційної архітектури демократії – її конструктивних засад, функціональної здатності до адаптації,

стабільності й забезпечення верховенства права. Постає питання: які моделі інституційної побудови демократії в Європі є більш стійкими до деструктивних впливів, і які з них здатні слугувати орієнтирами для реформування демократій перехідного типу, зокрема української?

Стан дослідження. Проблематика інституційної організації демократії перебуває у фокусі міждисциплінарних досліджень, що охоплюють політико-правові, соціокультурні, філософські та управлінські аспекти. Значний внесок у теоретичне осмислення правових засад функціонування демократичної системи зроблено Ібрагімовим М. М. та Подіком І. І., які розглядають правову норму як соціокультурний феномен, акцентуючи на її інтегративній функції в процесі інституціоналізації політичних цінностей у межах постекзистенціалістської парадигми мислення. Ці підходи формують філософське підґрунтя для розуміння демократії не лише як політичного, а й як культурного проекту.

Інформаційний вимір сучасної демократії, що безпосередньо впливає на архітектуру політичних інституцій, висвітлюється у монографії А. М. Митка, який окреслює концепт «інформаційної демократії» як нової фази демократичного розвитку, що вимагає перегляду традиційних моделей політичної участі та підзвітності. Цю тематику поглиблює Н. Ю. Гусєва, яка аналізує виклики цифрової доби для політичної комунікації, вказуючи на двоїсту природу технологій як інструментів мобілізації та маніпуляції у демократичному процесі.

Інституційна динаміка, як чинник просторової організації публічної влади, досліджується П. Т. Бубенком, який підкреслює важливість інституційного середовища для забезпечення функціональної узгодженості між владними рівнями. У цьому контексті І. Г. Юник розглядає паритетну демократію в органах публічної влади зарубіжних країн, акцентуючи на гендерному вимірі як елементі архітектури демократії.

Вивчення трансформацій політичних партій та політичних систем у межах конституційної інженерії подано у праці М. В. Савчина. Автор досліджує механізми балансування інституційної влади через партійне представництво та вплив політичної архітектури на стабільність демократичного режиму. Водночас І. Ю. Дір надає комплексну характеристику *acquis communautaire* як чинника правової уніфікації в межах Європейського Союзу, що має суттєвий вплив на інституційне перепрофілювання держав-членів та кандидатів на вступ.

Таким чином, науковий дискурс відображає високу інтерес до проблеми інституційної організації демократії, однак потребує подальшої систематизації в контексті порівняльного аналізу європейських моделей. Особливо актуальним залишається дослідження ефективності та адаптивності різних інституційних конструкцій у відповідь на сучасні виклики демократичного розвитку.

Мета статті полягає у всебічному аналізі інституційної архітектури демократії в європейських країнах через виявлення структурних особливостей, рівня функціональної ефективності, стійкості до політичних криз та здатності до адаптації. У межах цього дослідження мета також полягає в порівняльній оцінці різних моделей демократичного урядування (парламентських, напівпрезидентських і президентських), їхньої взаємодії з інститутами контролю та участі, а також у визначенні релевантних практик для інституційного вдосконалення демократії в Україні.

Виклад основного матеріалу. У сучасному політико-правовому дискурсі демократія все частіше розглядається не лише як система ідей чи цінностей, а як інституційна конструкція, що визначає межі й механізми функціонування влади, процедурні принципи легітимації рішень і баланс між учасниками політичного процесу. Інституційна архітектура демократії – це не лише зовнішній каркас державної влади, а глибинна структура взаємодії гілок влади, інструментів деліберації, механізмів стримувань і противаг, рівня політичної відповідальності та участі громадян у процесі прийняття рішень. Саме ця складова демократії визначає її стійкість до криз, здатність до адаптації та відповідність стандартам правової держави.

Сучасне розуміння демократії вийшло за межі виключно політико-ідеологічного дискурсу та дедалі більше тяжіє до інституційного підходу, який фокусує увагу на механізмах розподілу влади, нормативних алгоритмах прийняття рішень та формальних і неформальних каналах політичної участі. У цьому сенсі демократія постає не просто як продукт консенсусу чи виборчого процесу, а як цілісна інституційна система, що базується на взаємозалежності автономних, але взаємодіючих підсистем – законодавчої, виконавчої, судової гілок влади, органів контролю, медіа та громадянського суспільства.

Категорія «архітектура» в політико-правовому аналізі виконує функцію метафоричної, але водночас методологічної рамки, яка дозволяє вивчати не лише формальні структури, а й внутрішню логіку побудови демократичного порядку. Таке бачення підкреслює, що демократія не є набором дискретних інститутів, а становить взаємопов'язану мережу, де стабільність однієї ланки залежить від функціональної повноти іншої. У цьому контексті архітектура відображає як вертикальні (центральна – місцева влада), так і горизонтальні (міжінституційні) зв'язки [1, с. 120].

Одним із ключових підходів до аналізу інституційної архітектури є системна теорія, яка розглядає демократію як відкрити динамічну систему, здатну до зворотного зв'язку, адаптації та самооновлення. Це означає, що інститути демократії повинні не лише виконувати свої функції, а й постійно реагувати на зміну середовища: соціальні трансформації, цифровізацію, виклики безпеки. Стійкість інституцій у такому підході розглядається як їхня спроможність до функціонування без втрати легітимності за умов стресу або кризи [2, с. 8].

Дослідження інституційної архітектури неможливе без врахування принципу легітимності, який забезпечує не лише правову чинність, а й суспільне визнання влади. Інституції функціонують ефективно лише тоді, коли підтримуються довірою населення та мають процедурну прозорість. У цьому контексті архітектура демократії включає в себе також механізми делегування, деліберації, прозорості та підзвітності, які забезпечують реальну участь громадян у політичному процесі [3, с. 24].

Універсалізація демократичного устрою в XXI столітті супроводжується парадоксом: формальне запозичення інституцій не гарантує їх ефективного функціонування. Тому порівняльний аналіз європейських моделей важливий не лише з точки зору опису інституційних різновидів, а й для вивчення умов, за яких ті чи інші архітектонічні елементи сприяють політичній стабільності або, навпаки, призводять до ерозії демократичних процедур. Це особливо актуально для країн перехідного типу, включно з Україною, які перебувають у процесі інституціонального формування.

Європейський континент демонструє надзвичайно багату палітру моделей демократичного урядування, які формувались у результаті історичних, правових, політичних та соціокультурних процесів. У межах Європи співіснують парламентські, президентські та напівпрезидентські системи, кожна з яких має власну інституційну логіку й внутрішню динаміку. У таких країнах, як Німеччина, Австрія, Швеція, Словенія та Чехія, парламентська модель відзначається високим ступенем інституційної диференціації, підзвітності уряду парламенту та превалюванням партійної системи у формуванні виконавчої влади. Натомість у Франції, Румунії, Польщі домінує напівпрезидентська система, в якій спостерігається складне співвідношення повноважень президента та прем'єр-міністра, що часто призводить до внутрішньополітичної конкуренції або коабітації. Президентські форми, хоч і рідкісні в Європі (наприкладі Кіпру), забезпечують централізацію виконавчих функцій у руках обраного глави держави, який несе персональну політичну відповідальність перед електоратом [4, с. 24].

Утім, навіть усталені парламентські демократії не застраховані від криз, які загрожують самій логіці поділу влади. Останні десятиліття в Європі засвідчили тенденцію до знецінення парламентських процедур через надмірне посилення виконавчої влади, зниження довіри до партій, фрагментацію коаліцій та виникнення урядів меншості. Приклади Іспанії, Італії, Бельгії демонструють, що парламентська модель потребує адаптації до нових політичних реалій: цифрового популізму, зростання партій-антисистем, делегітимації традиційної партійної ієрархії. Це вимагає перегляду процедур формування уряду, а також механізмів парламентського контролю як гарантів демократичного процесу.

Порівняльний аналіз європейських моделей демократії свідчить, що стійкість демократичної архітектури залежить не лише від формального розподілу повноважень, а передусім – від якості інституційних зв'язків, ефективності процедур взаємодії та рівня правової культури. Наприклад, у Німеччині система федерального урядування поєднується з високим рівнем субсидіарності, що дозволяє зберігати баланс між центральною та регіональною владою. У Швеції в основу політичної системи покладено принцип прозорості влади та інституційного парламентаризму, що унеможливило зосередження повноважень в одних руках. Тим часом, інституційна архітектура Франції або Польщі демонструє зростання напруження між гілками влади, особливо в умовах конфліктів між президентом та парламентом більшістю [5, с. 171].

Особливу роль у стабілізації інституційної архітектури відіграє конституційний контроль – як превентивний, так і наступний. Конституційні суди чи ради в багатьох європейських країнах (зокрема Німеччина, Італія, Іспанія, Литва) виступають не лише арбітрами у суперечках між гілками влади, а й за-

хисниками демократичного ладу. Їхнє втручання в критичних ситуаціях, наприклад щодо заборони антидемократичних партій, перегляду надзвичайного законодавства або делімітації повноважень, є свідченням зрілості конституційного механізму. Наявність ефективного інституту конституційного нагляду суттєво підвищує функціональну спроможність демократії до самозахисту.

Одним із ключових елементів, що впливає на архітектуру демократії, є структура партійної системи та її здатність інтегрувати політичні інтереси в межах державних інституцій. У країнах із багатопартійною системою (наприклад, Нідерланди, Італія) спостерігається необхідність формування коаліційних урядів, що своєю чергою посилює роль парламенту як майданчика політичної домовленості. Водночас у країнах із двопартійною домінантою (Велика Британія, Іспанія) парламентська більшість має чіткіші межі політичної відповідальності. Таким чином, взаємодія між інституціями неминує залежити від партійної фрагментації, сили партійної дисципліни та інституційної прозорості механізмів деліберачії.

Не менш важливим елементом інституційної архітектури є виборча система, яка значною мірою визначає політичну конфігурацію парламенту, ступінь представництва, рівень фрагментації партій та якість уряду. Пропорційна система, характерна для більшості країн континентальної Європи, сприяє інклюзії широкого спектра політичних сил, але водночас ускладнює формування стабільних урядів. Мажоритарні або змішані моделі (Польща, Франція) забезпечують персоналізацію відповідальності, але можуть призводити до дисбалансу представництва. Таким чином, виборча система – це не лише процедура формування влади, а й чинник, що структурно формує її інституційний фундамент [6, с. 69].

Ключовим індикатором якості інституційної архітектури виступає здатність системи до запобігання узурпації влади та ефективного реагування на політичні кризи. У цьому сенсі важливою є роль конституційної юрисдикції, незалежності судової гілки влади та функціонування органів демократичного контролю – омбудсменів, антикорупційних інституцій, виборчих комісій. У країнах, де ці органи функціонують неупереджено та ефективно (ФРН, Данія, Фінляндія), інституційна стабільність зберігається навіть в умовах політичних змін. Водночас у державах, де спостерігається ерозія незалежності суду (Угорщина, Сербія), демократичні інституції набувають формального характеру й втрачають реальну спроможність стримувати виконавчу владу.

Особливої уваги потребують так звані «гібридні» політичні режими, які поєднують елементи демократії та авторитаризму в інституційній формі, зберігаючи зовнішні ознаки демократичного правопорядку. У таких країнах, як Угорщина чи Сербія, зберігається формальний поділ влади, але реальна концентрація повноважень відбувається в межах виконавчої вертикалі, що ставить під сумнів незалежність судової гілки влади та функціонування органів контролю. Імітаційна демократія, заснована на виборах без реального вибору, на підконтрольних ЗМІ та партіях, які функціонують як електоральні інструменти влади, трансформує інституційну архітектуру на користь політичної монополії, формуючи так звані «демократичні фасади».

Важливим елементом інституційної архітектури є рівень громадянської участі в управлінні державними спра-

вами. Європейські моделі демонструють широкий спектр інструментів залучення населення: від обов'язкового голосування в Бельгії до консультативних референдумів у Нідерландах чи Швейцарії. Зростання ролі електронної демократії, петицій, громадських слухань та механізмів прямого представництва свідчить про поступовий перехід від формальної до інтерактивної моделі демократії. Однак рівень громадянської активності значною мірою залежить від інституційної прозорості, довіри до політичної системи та відкритості процесу ухвалення рішень.

Невід'ємною складовою інституційної архітектури демократії є ефективна система місцевого самоврядування, яка забезпечує горизонтальну підзвітність, політичну участь громадян на базовому рівні та реалізацію принципу субсидіарності. Європейська хартія місцевого самоврядування визначає автономію органів місцевої влади як ключовий індикатор демократичної зрілості. У Швейцарії, Норвегії, Німеччині муніципалітети мають широкий спектр повноважень, власну податкову базу та інституційну незалежність. Водночас у державах із централізованою моделлю врядування (наприклад, Франція чи Греція) місцеве самоврядування значною мірою залежить від центральної влади, що обмежує його потенціал як самостійного демократичного інституту.

Інституційна архітектура демократії не є застиглою конструкцією – вона є процесуальною, змінною, гнучкою до політичних трансформацій. Європейський досвід переконливо доводить, що жодна модель не є універсальною або однозначно кращою: її ефективність залежить від здатності забезпечити баланс влади, запобігти зловживанням, гарантувати права людини та ефективно реалізовувати публічну політику. У цьому контексті надзвичайно важливим є формування якісної інституційної культури – здатності політичних акторів дотримуватися не лише формальних процедур, а й неписаних правил, що становлять основу демократичної традиції.

Поняття інституційної щільності дозволяє оцінити, наскільки розгалуженою, функціонально навантаженою та міжінституційно узгодженою є система демократичного врядування. У державах із високою інституційною щільністю (наприклад, Німеччина, Бельгія) спостерігається багаторівнева структура демократичних органів – від муніципалітетів до органів ЄС, що забезпечує ефективне управління через горизонтальну та вертикальну інтеграцію. Навпаки, у державах із низькою щільністю інституцій (Грузія, Болгарія, частково Румунія) відбувається надмірна централізація або інституційна фрагментація, що ускладнює реалізацію комплексної публічної політики.

Європейська інтеграція чинить безперечний вплив на інституційну архітектуру держав – членів ЄС та кандидатів на вступ. Уніфікація правових стандартів, імплементація *acquis communautaire* та участь у транснаціональних інституціях (Європейський парламент, Європейський суд, Рада ЄС) зумовлюють трансформацію внутрішньої структури влади. Наприклад, інтеграція до Шенгенської зони чи застосування положень Хартії основних прав ЄС вимагає від держав гармонізації судової системи, процедур прозорості та парламентського контролю. ЄС виступає чинником, що стимулює демократичне інституційне оновлення, однак водночас і піддає національні інституції зовнішньому тиску, що викликає складну взаємодію між суверенітетом і наднаціональним правом [7, с. 349].

Таким чином, інституційна архітектоніка є не лише методом конституційного конструювання, а й об'єктом постійної політико-правової адаптації. Її ефективність визначається співвідношенням формального й неформального, централізованого та субсидіарного, правового та політичного. Тільки за умови збереження цієї рівноваги демократія зберігає свою життєздатність, стійкість і здатність до самовідтворення. Порівняльне вивчення європейських моделей дозволяє Україні адаптувати найкращі інституційні практики, враховуючи національну специфіку, забезпечити ефективне функціонування демократичного режиму та уникнути помилок, пов'язаних із формальним запозиченням структур без врахування контексту їх дії.

Окрім формальних правових конструкцій, інституційна архітектоніка демократії значною мірою залежить від рівня політичної культури та дії неформальних інститутів – звичаїв, традицій, етичних норм, взаємин між політичними акторами. У країнах із високим рівнем консенсусної культури (напр., Данія, Нідерланди) інституції функціонують стабільно навіть за відсутності жорстких правових механізмів. Натомість у державах із клієнталістською або персоналістською політичною культурою інституції можуть ставати інструментами приватного контролю або збереження влади. Тому інституційна ефективність залежить не лише від архітектоніки на папері, а й від того, наскільки вона підтримується практикою добросовісного управління та політичною відповідальністю еліт.

Серед ризиків, притаманних європейським моделям інституційної демократії, варто виокремити небезпеку формалізму – коли інституції зберігають правовий статус, але втрачають політичний сенс та суспільну довіру. Інерційне відтворення процедур, які не призводять до реальних змін чи не забезпечують справжньої підзвітності, призводить до так званої «пустої демократії». Такий феномен загрожує перетворенням демократії на символічну оболонку, яка не виконує своїх базових функцій – представництва, контролю, участі. Подолати це можливо лише шляхом постійного оновлення інституцій, перегляду практик управління та включення громадян у політичний процес не лише на етапі виборів, а й у щоденній взаємодії з владою.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що інституційна архітектоніка демократії в європейських країнах є складною, багаторівневою системою, в основі якої лежить не лише формальний поділ влади, а й усталена культура деліберативної, підзвітності та балансу інтересів. Стійкість демократії значною мірою залежить від якості інституційних зв'язків, здатності інститутів до взаємодії та адаптації, а також від політичної культури, яка або підтримує, або нівелює функціональне навантаження формальних структур. Європейський досвід засвідчує, що жорстке копіювання моделей без урахування контексту та політичної традиції призводить до дисфункцій або симуляції демократичних механізмів. Успішна інституційна модель демократії – це динамічна система, яка поєднує стабільність із гнучкістю, вертикальне управління з горизонтальною підзвітністю, юридичну визначеність із політичною відкритістю. Для України надзвичайно важливим є осмислене запозичення найкращих європейських практик з урахуванням національної специфіки, рівня правової культури та суспільного запиту на ефективне, відповідальне й легітимне врядування.

Література:

1. Ібрагімов М. М., Подік І. І. Правова норма як соціокультурний феномен у постекзистенціалістському мисленні. Філософські та методологічні проблеми права, 12(2), 2016. С. 111–124.
2. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : монографія. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки; Вежа-друк, 2014. 400 с.
3. Гусева Н. Ю. Політична комунікація в епоху цифрових технологій: можливості та ризики для демократії. Політикус : наук. журнал. 2024. № 5. С. 24–29.
4. Бубенко П. Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку. Монографія. Харків: ХНАМГ, 2008. 295 с.
5. Юник І. Г. Сучасні підходи щодо реалізації паритетної демократії в органах публічної влади зарубіжних країн. Ефективність державного управління, (36), 2013. С. 166–173.
6. Савчин М. В. Політичні партії та політичні системи: спроби конституційної інженерії у контексті сучасного конституціоналізму. Вісник Центральної виборчої комісії, № 3(13), 2008. С. 62–75.
7. Дір І. Ю. Основні характеристики «Acquis communautaire» Європейського Союзу. Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право. Ужгород, 2023. Т. 2. Вип. 78. С. 348–355.

Hubnitska V. Institutional architectonics of democracy: a comparative analysis of European models

Summary. The article presents a comprehensive analysis of the institutional architectonics of democracy in European countries, with a particular focus on the comparison of functional models of governance, the effectiveness of interbranch cooperation, and the resilience of political systems to crises. Democracy is explored not merely as a set of values or ideals, but as an institutional construction – a complex of formalized and informal mechanisms that ensure the legitimacy, accountability, transparency, and control of power. The study identifies key elements of democratic institutional structure, including the form of government, electoral systems, party configurations, bodies of constitutional oversight, local self-government, and mechanisms of citizen participation. A comparative analysis of parliamentary, semi-presidential, and presidential systems in countries such as Germany, France, Poland, Sweden, Italy, Hungary, and Serbia is conducted in light of their capacity to maintain a balance of powers, uphold human rights, and respond to political challenges. Particular attention is paid to the phenomenon of hybrid regimes, where democratic procedures are formally preserved but authoritarian practices prevail. The paper also examines the role of political culture, public trust in institutions, and informal norms in sustaining the functionality of democratic systems. The influence of European integration is assessed as a transformative factor that reshapes national institutions through harmonization with the *acquis communautaire* and participation in supranational EU bodies. The conclusions emphasize that institutional architectonics is a dynamic and adaptive system grounded in enduring value-based principles. The European experience offers valuable methodological insights for the modernization and improvement of democratic institutions in Ukraine, taking into account national specificities, cultural context, and the imperative of democratic resilience.

Key words: democracy, institutional architectonics, European models, parliamentary system, semi-presidential model, electoral law, separation of powers, hybrid regimes, political culture, European integration.